

УДК 342.7

doi: <https://doi.org/10.33270/01191134.48>

Джуська А. В. – кандидат юридичних наук, викладач кафедри конституційного та міжнародного права Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

Палюх А. Я. – докторант кафедри конституційного права та прав людини Національної академії внутрішніх справ, м. Київ
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

Конституційне право людини на життя в Україні: сучасний підхід

Мета статті – висвітлити сутність поняття «конституційне право людини на життя», проаналізувати його складові; розглянути проблемні питання, пов'язані з правом людини на життя (самогубство, еутаназія, аборт), а також можливість охоплення цим правом обов'язку держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини. **Методологія.** Методологічну основу дослідження становлять методи й прийоми наукового пізнання, застосування яких обумовлене системним підходом, що надає можливість розглядати окреслені проблеми в єдності їх соціального змісту та юридичної форми. Зокрема, формально-логічний метод було застосовано для аналізу елементів конституційного права людини на життя, а також встановлення сутності поняття конституційного права людини на життя та інших суміжних понять. Застосування методів аналізу й синтезу сприяло з'ясуванню логічної структури поняття права людини на життя, конструюванню визначень та інших теоретичних побудов, а порівняльно-правового методу – зіставленню законодавства різних країн світу з питань права людини на життя. Для формулювання дефініцій понять «право людини на життя», «самогубство», «еутаназія», «аборт» було використано формально-юридичний метод. Статистичний метод допоміг дослідити статистичну інформацію щодо проведення абортів у світі (за періоди 1994–2014 років, 2010–2014 років). **Наукова новизна статті** полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків щодо розуміння конституційного права людини на життя, проблемних питань, пов'язаних із цим правом; акцентуванні уваги на розширенні поняття права людини на життя, що має охоплювати обов'язок держави підтримувати та розвивати загальні умови для гідного життя. **Висновки.** Конституційне право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи, гарантоване Конституцією України (ст. 27), яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини й громадянина. Це право передбачає такі елементи: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя та право захищати власне життя та життя інших людей від протиправних посягань. Людина має можливість розпоряджатися своїм життям на власний розсуд, насамперед – користуватися всіма легітимними засобами й ресурсами для профілактики передчасної смертності тощо. Обов'язок захисту права на життя, зокрема, передбачає, що держави мають уживати належних заходів для подолання факторів, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити в гідних умовах.

Ключові слова: конституційні права; право на життя; самогубство; еутаназія; аборт.

Вступ

Стаття 27 Конституції України гарантує кожному невід'ємне право на життя. У ній зазначено, що ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини. Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань. Право людини на життя є основоположним, невід'ємним, однак його, на жаль, часто порушують, тому ми вважаємо за доцільне привернути до нього увагу. Актуальність проблематики зумовлена й тим, що в процесі дослідження права на життя можна виокремити ще одне право – на гідне життя, яке потребує наукового аналізу.

Вагомий внесок у дослідження права людини на життя, а також проблемних питань, як-от самогубство, еутаназія та аборт, зробили такі вітчизняні й іноземні науковці: В. Акопов, Н. Борисевич, С. Булеца, О. Вінгловська, В. Ворона, З. Гладун, К. Гориславський, Б. Денісов,

О. Домбровська, О. Єднак, Н. Камінська, Л. Красицька, Т. Ліснеча, О. Мірошниченко, П. Рабінович, Дж. Рейчелс, О. Рогова, В. Сакевич, А. Соловйов, С. Цебенко, С. Шевчук та ін. Проте окреслена проблематика не втрачає актуальності й потребує подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження

Публікація має на меті всебічно дослідити сутність конституційного права людини на життя на підставі аналізу його основних елементів, а також розглянути проблемні питання, пов'язані із цим правом, – самогубство, еутаназію та аборт; висвітлити можливість охоплення правом людини на життя обов'язку держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини.

Для досягнення цієї мети було поставлено такі завдання:

– визначити місце конституційного права людини на життя в системі прав і свобод людини й громадянина;

– сформулювати дефініцію конституційного права людини на життя, проаналізувати його складові;

– дослідити такі проблемні питання, пов'язані з правом людини на життя, як самогубство, евтаназія та аборт, а також можливість проведення евтаназії та абортів в Україні;

– висвітлити сучасний підхід до розуміння права людини на життя, що має передбачати обов'язок держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини.

Виклад основного матеріалу

Первинним за часом появи та значенням і невід'ємним правом людини є її право на життя, що виникає з моменту народження (ст. 27 Конституції України) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Це право не може бути скасовано чи обмежено.

У низці країн законодавство передбачає, що право на життя людини виникає з моменту її зачаття. Зокрема, у Японії вік людини обчислюють із часу її зачаття. Термін «насцитурус» походить з латинської мови й означає «той, хто повинен народитися», «дитина, яка перебуває в утробі матері». Насцитурус є загальним терміном для дитини всередині матері до моменту народження або принаймні до початку пологів (Simić, 2018). Насцитурус має певні особисті та майнові права, захищені переважно приватним правом.

Право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи (громадянина, іноземця, особи без громадянства, біженця та інших), яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини й громадянина. Оскільки право людини на життя гарантує Конституція України (ст. 27), це право слід вважати конституційним. Крім Основного Закону, воно закріплене в найважливіших міжнародно-правових актах з прав людини.

Тлумачення права на життя за Конституцією України є можливим у контексті принаймні двох її статей – 3 і 27. Зокрема, ст. 3 формує основоположний ціннісний підхід Української держави до людини, її життя і здоров'я як до найвищої соціальної цінності в Україні, а в ст. 27 закріплено загальний зміст особистого права на життя. З огляду на ч. 1 ст. 22 Конституції України, яка встановлює, що «права і свободи людини і громадянина, закріплені цією Конституцією, не є вичерпними», беручи до уваги ч. 1 ст. 9 Основного Закону, зміст конституційного права на життя слід окреслювати також на підставі ст. 3 Загальної декларації прав людини, ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Протоколу № 6 до цієї

Конвенції та інших міжнародних договорів України з прав людини (Tatsii et al., 2011, p. 185).

Стаття 3 Загальної декларації прав людини 1948 року проголошує, що кожна людина має право на життя, свободу й особисту недоторканність ("Zahalna deklaratsiia", 1948).

Стаття 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права 1966 року закріплює положення про те, що право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Воно охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. У країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виносити тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час учинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту й Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам-учасницям цього Пакту права в будь-який спосіб порушувати зобов'язання, прийняті згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках. Смертний вирок не виносять за злочини, учинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконують щодо вагітних жінок. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь-якою державою-учасницею цього Пакту ("Mizhnarodnyi pakt", 1966).

Стаття 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року передбачає, що право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядають як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) у разі вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання ("Konventsiiia pro zakhyst prav", 1950).

На вимогу Ради Європи, ратифікувавши Протокол № 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, Україна відмовилася від смертної кари як вищої міри покарання. Кримінальний кодекс України 2001 року скасував

смертну кару як міру відповідальності за злочин. Проте в деяких країнах світу смертну кару не скасовано (Китай, Іран, Ірак, Саудівська Аравія, Північна Корея тощо).

Конституційне право на життя містить такі складові: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя, право захищати своє життя та життя інших людей від протиправних посягань. Водночас визнано право особи позбавити життя іншу людину внаслідок неминучої потреби застосувати силу у випадках, визначених законом (Tatsii et al., 2011, p. 186).

Головним у ст. 27 Конституції України є проголошення невід'ємності права на життя, яке належить кожній людині незалежно від раси, кольору шкіри, політичних переконань, громадянства тощо. Невід'ємність права на життя слід розглядати як наслідок природності цього права. Ніхто (це стосується і Конституції України) не наділяє людину правом на життя. Конституція України визнає, що людина має це право лише на підставі того факту, що вона є людиною (Tatsii et al., 2011, p. 186).

Обов'язок захищати життя людини, а отже, і забезпечувати право на життя, покладений Конституцією України на державу. Статтю 27 Основного Закону сформульовано, передусім, як безпосередній обов'язок держави (ч. 2 ст. 27). Тому, відповідно до Конституції України, Українська держава бере на себе певні обов'язки щодо захисту життя людини. Такими обов'язками слід вважати: встановлення юридичної (кримінальної) відповідальності за протиправне посягання на життя людини та протиправне позбавлення її життя; заборону позбавляти будь-яку особу життя свавільно; заборону екстрадиції особи в державу, у якій до неї може бути застосовано смертну кару; заборону вислання особи в державу, у якій буде існувати загроза її життю; запровадження організаційно-правових засобів захисту права на життя, зокрема за умов, коли є висока вірогідність абсолютної загрози життю людини; запровадження правових гарантій захисту особи, яка захищає своє життя і здоров'я чи життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань (Tatsii et al., 2011, p. 186-187).

У законодавстві України є низка нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення права людини на життя. Зокрема, ідеться про КК України (кримінальна відповідальність за умисне чи необережне позбавлення життя людини; запровадження понять необхідної оборони та крайньої необхідності). Україна, ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1997 року, не має права здійснювати екстрадицію людини в державу, у яких може бути застосовано до неї смертну кару. В Україні заборонено висилати або примусово повертати будь-яку особу в державу, у якій

існуватиме загроза її життю (це впливає із ч. 2 ст. 26 Конституції України, що визначає право на притулок) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Відповідно до Основного Закону, право людини на життя не може бути обмежене в умовах воєнного або надзвичайного стану (ч. 2 ст. 64) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996).

Обов'язок Української держави забезпечити право на життя й у такий спосіб захистити життя людини слід розглядати як одночасно її позитивний та негативний конституційний обов'язок. Позитивний обов'язок полягає в зобов'язанні Верховної Ради України (як органу законодавчої влади) та інших органів Української держави (уповноважених на прийняття підзаконних актів) виконати конституційний припис про створення законодавства, яке забезпечувало б дотримання в Україні конституційного права на життя. Така діяльність є абсолютно необхідною з огляду на складність цього права та розвиток у світі уявлень про його зміст. Ця діяльність стосується також повноцінної національної імплементації актів динамічного тлумачення міжнародними органами міжнародних договорів з прав людини, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Негативний обов'язок Української держави щодо конституційного права людини на життя полягає в зобов'язанні створити належні організаційні, кадрові, фінансові й інші умови, щоб забезпечити практичне виконання відповідного законодавства. Нездатність чи небажання держави це реалізувати буде свідчити про порушення норми Конституції України, наприклад, зухвале зволікання в проведенні необхідних слідчих дій у справі про вбивство або відмова суддів застосовувати рішення Європейського суду з прав людини щодо захисту права на життя, коли для цього є підстави (Tatsii et al., 2011, p. 187-188).

Право на життя не належить до абсолютних, тобто немає абсолютної, нічим не обмеженої заборони позбавляти людину життя. Згідно з ч. 2 ст. 27 Конституції України, «ніхто не може бути свавільно позбавлений життя». В окремих випадках людину може бути позбавлено життя внаслідок неминучої потреби застосувати силу. Однак такі випадки, оскільки вони обмежують конституційне право людини, повинні бути визначені виключно законами України (п. 1 ч. 1 ст. 92 Конституції України) ("Konstytutsiia Ukrainy", 1996). Крім того, на випадки неминучої потреби застосувати силу вказують міжнародні договори з прав людини, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України (наприклад, ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод).

Законодавство України передбачає підстави застосування заходів примусу, зокрема вогнепальної зброї (наприклад, ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»). ЄСПЛ та інші

міжнародні органи із захисту прав людини головними критеріями під час правового оцінювання фактів застосування сили, зокрема зброї, під час здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою, вважають домірність, доцільність й абсолютну необхідність. Так, заборонено застосування поліцейськими фізичної сили, спеціальних засобів і вогнепальної зброї до жінок з явними ознаками вагітності, малолітніх осіб, осіб з явними ознаками обмежених можливостей або старості, крім випадків учинення ними збройного чи групового нападу, учинення збройного опору поліцейському, що загрожує життю та здоров'ю інших осіб або поліцейських, якщо відбити такий напад або опір іншими способами й засобами неможливо (ч. 5 ст. 43). Також поліцейському заборонено застосовувати вогнепальну зброю в місцях, де може бути завдано шкоди іншим особам, а також у вогнебезпечних і вибухонебезпечних місцях, крім випадків необхідності відбиття нападу або крайньої необхідності (ч. 9 ст. 46) ("Закон України", 2015).

Міжнародно-правова практика, що стосується оцінювання правомірності позбавлення життя в разі вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання, ґрунтується на застосуванні принципу абсолютної необхідності (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Досліджуючи право людини на життя, не можна оминати такі сучасні проблемні питання, пов'язані із застосуванням ст. 27 Конституції України, а саме самогубство, евтаназію та аборт.

У літературі традиційно виокремлюють клінічну та біологічну смерть. За клінічної смерті існує реальна можливість оживлення людини, у цьому стані вона залишається суб'єктом права, тому, відповідно до законодавства України, медичні працівники зобов'язані надавати такий людині всебічну медичну допомогу (Hladun, 1994, p. 47-54). Кінцевим моментом життя людини в медицині вважають саме біологічну смерть (стан організму, коли розпочинається незворотний процес розкладу клітин центральної нервової системи) (Vinhlovskia, & Demydenko, 2009, p. 46-48).

Самогубство – позбавлення людиною себе (без сторонньої допомоги) власного фізичного життя, що відбувається внаслідок добровільного, обміркованого рішення або внаслідок рішення, що виникає в стані афекту. Сучасна теорія права керується загальним визнанням за особою права свідомо розпоряджатися власним життям. У разі психічного розладу особи, яка вчиняє чи виявляє реальні наміри реалізувати дії, що становлять безпосередню небезпеку для неї чи інших, або не спроможна самотійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність, така особа може бути госпіталізована в примусовому порядку

(ч. 1 ст. 14 Закону України «Про психіатричну допомогу»). Доведення до самогубства згідно з КК України є злочином (ст. 120) (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Від самогубства слід відрізнити евтаназію (грец. eu – добре + грец. Θάνατος – смерть) – штучне позбавлення людини життя за наявності волевиявлення з її боку за допомогою медичних засобів у випадках невиліковної хвороби чи серйозного порушення здоров'я (смертельні травми тощо) цієї людини (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Найпоширенішими причинами того, що хворі мають намір застосовувати евтаназію, є: 1) фізичний біль; 2) розпач; 3) страх стати тягарем для близьких. У православ'ї прохання хворого про евтаназію розцінюють як випробування любові до ближніх, бо їм у цей скрутний час бракує уваги та спілкування (Tsebenko, 2015, p. 164).

За методом реалізації евтаназія буває активна (позитивний метод, або «метод наповненого шприца») – використання спеціальних або інших засобів дії, які призводять до швидкої та безболісної смерті, та пасивна (негативний метод, або «метод осадженого шприца») – означає відмову від заходів, що сприяють підтриманню життя, тобто припинення надання рятувальної медичної допомоги, що пришвидшує природну смерть. За іншим критерієм – предметом висловлювання – евтаназію поділяють на добровільну, тобто на прохання невилікового пацієнта, який усвідомлює свої дії та може керувати ними, використати лікарські чи інші засоби, що призведуть до легкої та спокійної смерті, а також примусову евтаназію (за рішенням сім'ї пацієнта, законних представників чи державних установ) (Kaminska, & Nazarko, 2017, p. 31).

У державах, що визнають евтаназію, увагу акцентують на правовому регулюванні встановлення волевиявлення особи, яка погоджується на евтаназію. Українське законодавство за будь-яких обставин не визнає правомірність евтаназії та кваліфікує її як злочин. У ч. 4 ст. 281 «Право на життя» Цивільного кодексу України зазначено: «Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя» ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). У міжнародному праві залишається відкритим питання, чи охоплює право на життя обов'язок людини жити, а також чи може людина за допомогою іншої людини свідомо відмовитися від цього права. Практика міжнародних органів із захисту прав людини залишає це питання на розсуд кожної держави (Tatsii et al., 2011, p. 190).

Нині евтаназія легальна в Нідерландах, Бельгії, Ірландії, Колумбії та Люксембургу. Асистований суїцид дозволений у Швейцарії, Німеччині, Японії, Албанії, Канаді та декількох штатах США (Kaminska, & Nazarko, 2017, p. 29-30).

ЄСПЛ у справі «Ламберт та інші проти Франції», яка стосувалася виконання постанови

Державної ради стосовно відключення Венсана Ламберта від систем штучного живлення та гідратації, постановив, що припинення життєзабезпечення паралізованого француза Венсана Ламберта не суперечить праву людини на життя. Президент ЄСПЛ Дін Шпільман сказав, що «це не буде порушенням статті 2 Європейської конвенції з прав людини, якщо буде виконане рішення держради Франції про припинення процедур життєзабезпечення». 38-річний Венсан Ламберт перебував у вегетативному стані впродовж кількох років після автомобільної аварії 2008 року. Він спав, прокидався, їв, посміхався або плакав, однак був не спроможний спілкуватися і реагувати адекватно на навколишнє середовище. ЄСПЛ розглядав цю справу протягом двох років, за еутаназію виступала дружина паралізованого француза, а його батьки були проти цього ("YeSPL skhvalyv protseduru evtanazii", 2015). Ключовим став той факт, що ЄСПЛ відокремив поняття еутаназії та припинення підтримки життєдіяльності, що відновить природний процес настання смерті. Попри те, що асистований суїцид та еутаназія прямо заборонені законодавством Франції, за наявності певних обставин лікар може припинити підтримку життєдіяльності хворого згідно із законом про так звану пасивну еутаназію від 2005 року, якщо протягом тривалого періоду лікування позитивних зрушень у стані хворого не відбулося, і подальше лікування не здатне покращити становище хворого («терапевтичне утримання»). Тож порушення права на життя та норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у цьому контексті допущено не було (Yednak, 2018).

Аборт – штучне переривання вагітності. У світі протягом 2010–2014 років 25 % вагітностей закінчилися абортom, тобто проведено 56 млн абортів. У період з 1994 до 2014 року частота абортів у розвинених країнах істотно знизилася (з 46 до 27 на 1000 жінок дітородного віку). Але статистичні показники проведення абортів залишилися майже незмінними в країнах, що розвиваються. Попри відмінності в законодавстві про аборти, більшість жінок у західних країнах мають право на повне або часткове самовизначення до 12-го або 20-го тижня вагітності (Kjelsvik, Tveit Sekse, Litleré Moi, Aasen, Chesla, & Gjengedal, 2018).

В Україні не встановлено заборону проводити аборти. Але законодавство містить численні норми, що стосуються медичної практики щодо абортів і спрямовані на захист життя та здоров'я жінки. Відповідно до ч. 6 ст. 281 ЦК України, штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, можна здійснювати за бажанням жінки. У випадках, передбачених законодавством,

штучне переривання вагітності може бути проведено під час вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлює законодавство ("Tsyvilnyi kodeks", 2003). В Україні також можливе припинення життєдіяльності (умертвіння) одного з плодів у разі багатоплідної вагітності шляхом медичного втручання (вибірковий фетотид) з метою збереження життя іншого плода.

Незаконне проведення абортu тягне за собою кримінальну відповідальність (ст. 134 КК України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001). У міжнародному праві немає положень про заборону або правомірність абортів. В універсальних чи регіональних договорах з прав людини держави через наявність численних релігійних та ідеологічних чинників намагаються максимально уникати будь-якої конкретної відповіді на питання, з якого часу людський ембріон можна вважати людиною. Наприклад, у Конвенції про права дитини 1989 року, згода на обов'язковість якої надана Верховною Радою України, дитину визначено як будь-яку людську істоту до досягнення нею віку 18-ти років (ст. 1) ("Konventsiiia pro prava dytyny", 1989). Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод відносить встановлення рівноваги між інтересами вагітних жінок і законною необхідністю захисту ембріона до повноважень держав-учасниць цієї Конвенції (Tatsii et al., 2011, p. 191).

Також ст. 27 Конституції України закріплює право кожного «захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань» (ч. 3). Такі дії можна вчиняти у зв'язку з необхідною обороною або крайньою необхідністю. Необхідною обороною визнають «дії, учинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» (ч. 1 ст. 36 КК України). Перевищенням меж необхідної оборони визнають умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту (ч. 3 ст. 36 КК України). Не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані крайньої необхідності, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в конкретній обстановці не можна було усунути іншими засобами та якщо не було

допущено перевищення меж крайньої необхідності. Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода (ч. 1, 2 ст. 39 КК України) ("Kryminalnyi kodeks", 2001).

Міжнародні організації почали розширювати поняття права на життя, включаючи до нього не тільки право на захист життя. Здійснено спроби охопити цим правом обов'язок держави підтримувати та розвивати умови для гідного життя людини.

Прагнучи розв'язати головні проблеми, пов'язані із захистом права людини на життя, Комітет з прав людини ООН 30 жовтня 2018 року прийняв Загальний коментар № 36 до статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права. Так, обов'язок захисту права на життя також передбачає, що держави мають уживати належних заходів для подолання факторів, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити в гідних умовах. Зокрема, це високий рівень кримінального або збройного насилля, систематичні масштабні транспортні й індустриальні катастрофи, погіршення навколишнього середовища, позбавлення корінних народів землі, територій та ресурсів, поширення захворювань, які загрожують життю, таких як ВІЛ, туберкульоз, малярія, зловживання забороненими речовинами, поширеність голоду, недостатнього харчування, глибокої бідності та життя на вулиці. Заходи, які мають впливати на загальні умови для захисту права на життя, охоплюють заходи із забезпечення без затримки доступу осіб до основних товарів і послуг, таких як їжа, вода, житло, охорона здоров'я, електроенергія та санітарія, а також інші заходи для розвитку й підтримання адекватних загальних умов, таких як зміцнення невідкладної медичної допомоги, допомоги в надзвичайних ситуаціях (протипожежна допомога, невідкладна медична допомога, поліція), соціальних житлових програм. Держави також мають приймати стратегічні плани для забезпечення реалізації права на життя. Такі плани можуть передбачати заходи з подолання стигматизації на підставі інвалідності або захворювань, серед яких ті, які передаються статевим шляхом, що загалом перешкоджає отриманню належної медичної допомоги, деталізовані плани розвитку освіти щодо недопущення насилля; кампанії з підвищення усвідомлення гендерного насильства та шкідливих практик, удосконалення доступу до медичних оглядів і методів лікування для скорочення смертності матері та немовляти. Крім того, держави-учасниці також повинні розвивати, коли це необхідно, плани дій на випадок надзвичайних ситуацій, призначені для підвищення рівня готовності подолати стихійні й техногенні катастрофи, які можуть негативно

позначитися на користуванні правом на життя, таких як урагани, цунамі, землетруси, радіоактивні аварії та масові кібератаки, що призводять до зриву основних послуг ("General comment", 2018, р. 6-7).

Здорове довкілля – це дар природи. Повітря, вода та земля є важливими для всіх живих істот. Із часів Стокгольмської декларації (1972) було визнано, що обидва аспекти навколишнього середовища людини – природне і створене людиною – є важливими для її добробуту та користування основними правами, передусім – правом на життя. Сприятливе середовище в контексті права на життя є базовою гарантією зростання та розвитку особистості, суспільства та нації. Людина повинна дбати про сталий розвиток, а також про те, що вона має право на здорове та продуктивне життя в гармонії з природою (Bhat, & Andrabi, 2017).

Таким чином, можна стверджувати, що право людини на життя – це її можливість бути вільною від смертельного насильства, каліцтв, тортур і голоду, воно є першорядним. Це право суттєво впливає на державну політику загалом. Право на життя вужче, ніж інші права людини, які покращують життя (наприклад, право на здоров'я, житло й освіту), але не вимагають, щоб людина залишалася живою (Etzioni, 2010).

Наукова новизна

Наукова новизна публікації полягає у формулюванні низки нових концептуальних положень і висновків стосовно розуміння конституційного права людини на життя, проблемних питань, пов'язаних із цим правом; акцентованні уваги на розширенні поняття права людини на життя, яке має охоплювати обов'язок держави підтримувати та розвивати загальні умови для гідного життя.

Висновки

1. Конституційне право людини на життя – основоположне (фундаментальне), невід'ємне право кожної фізичної особи, гарантоване Конституцією України (ст. 27), яке належить до громадянських (особистих) прав у системі прав і свобод людини й громадянина.

2. Конституційне право людини на життя має такі елементи: невід'ємність права людини на життя, заборона свавільного позбавлення життя та право захищати своє життя й життя інших людей від протиправних посягань.

Невід'ємність права на життя слід розглядати як наслідок природності цього права. Ніхто не наділяє людину правом на життя. Конституція України визнає, що людина має це право на підставі того факту, що вона є людиною.

Право на життя не належить до абсолютних, тобто немає абсолютно, ні чим не обмеженої заборони позбавляти людину життя. В окремих випадках людину може бути позбавлено життя внаслідок неминучої потреби застосувати силу. Але такі випадки, оскільки вони обмежують конституційне право людини, повинні бути визначені виключно законами України. На випадки неминучої потреби застосувати силу вказують міжнародні договори з прав людини (зокрема, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод) та законодавство України (наприклад, застосування вогнепальної зброї працівниками Національної поліції України). Позбавлення життя за умови вчинення правомірних дій для придушення заворушення або повстання ґрунтується на застосуванні принципу абсолютної необхідності.

Захист людиною власного життя і здоров'я, життя та здоров'я інших людей від протиправних посягань може вчинятися внаслідок необхідної оборони або крайньої необхідності.

3. Проблемними питаннями, пов'язаними з правом людини на життя, є самогубство, евтаназія та аборт. Людина має можливість розпоряджатися своїм життям на власний розсуд, насамперед, користуватися всіма легітимними засобами й ресурсами для профілактики передчасної смертності тощо. Сучасний підхід до розуміння права людини на життя передбачає, що саме держава зобов'язана захищати це право, уживати належних заходів для виправлення загальних умов у суспільстві, які можуть загрожувати життю або перешкоджати особам жити гідним життям.

REFERENCES

- Bhat, M.Y., & Andrabi, S.D.A. (2017). Right to life in context of clean environment: it's significance under various laws. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 22(5), 10, 79-85. Retrieved from <http://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.%2022%20Issue5/Version-10/L2205107985.pdf>. doi: <https://doi.org/10.9790/0837-2205107985>.
- Etzioni, A. (2010). Life: the most basic right. *Journal of Human Rights*, 9(1). Retrieved from <https://www.uv.es/sasece/docum/mayo-sept2010/Life%20the%20most%20basic%20right%20Etzioni.pdf>. doi: <https://doi.org/10.1080/14754830903530359>.
- General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Distr.: General 30 October 2018. URL: https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf.
- Hladun, Z. (1994). Pravo liudyny na zhyttia i problemy yoho yurydychnoho zabezpechennia v Ukraini [The human right to life and problems of its legal support in Ukraine]. *Ukrainskyi chasopys prav liudyny v Ukraini, Ukrainian Journal of Human Rights in Ukraine*, 1, 47-54 [in Ukrainian].
- Kaminska, N.V., & Nazarko, Yu.V. (2017). Euthanasia and the human right to health protection. *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Scientific Bulletin of the National Academy of Internal Affairs*, 4, 28-39 [in Ukrainian].
- Kjelsvik, M., Tveit Sekse, R.J., Litteré Moi, A., Aasen, E.M., Chesla, C.A., & Gjengedal, E. (2018). Women's experiences when unsure about whether or not to have an abortion in the first trimester. *Health Care for Women International*, 39(7). Retrieved from <https://hlopen.brange.unit.no/hvlopen-xmlui/bitstream/handle/11250/2580682/kjelsvik.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. doi: <https://doi.org/10.1080/07399332.2018.1465945>.
- Konstytutsiia Ukrainy: vid 28 cherv. 1996 r. No. 254k/96-VR [Constitution of Ukraine from June 28, 1996, No. 254k/96-VR]. (n.d.). zakon5.rada.gov.ua. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro prava dytny: vid 20 lystop. 1989 r. [Convention on the Rights of the Child from November 20, 1989]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 [in Ukrainian].
- Konventsiiia pro zachyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: vid 4 lystop. 1950 r. [Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms from November 4, 1950]. *Ofitsiynyy visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 32, 270 [in Ukrainian].
- Kryminalnyi kodeks Ukrainy: vid 5 kvit. 2001 r. No. 2341-III [Criminal Code of Ukraine from April 5, 2001, No. 2341-III]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> [in Ukrainian].
- Mizhnarodnyi pakt pro hromadianski i politychni prava: vid 16 hrud. 1966 r. [International Covenant on Civil and Political Rights from December 16, 1966]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043 [in Ukrainian].
- Simić, J. (2018). The protection of nasciturus within the civil law. *PRAVNI ZAPISI*, 2. Retrieved from <http://pravdifakultet.rs/wp-content/uploads/2018/12/Pravni-zapisi-2018-02-03-Simic.pdf>. doi: <https://doi.org/10.5937/pravzap0-19193>.
- Tatsii, V.Ya., Petryshyn, O.V., Barabash, Yu.H. (et al.). (Eds.). (2011). *Konstytutsiia Ukrainy. Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine. Scientific and practical commentary]*. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Tsebenko, S.V. (2015). Pravo liudyny pomerty u pryrodnyi sposib yak skladova zmistu prava na zhyttia (suchasni pravoslavni uiavlennia u svitli mizhnarodnykh standartiv) [The human right to die in a natural way as an integral part of the content of the right to life (current Orthodox beliefs in the light of international standards)]. *Visnyk natsionalnoho universytetu "Lvivska politehnika", Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, 813, 162-167 [in Ukrainian].

- Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: vid 16 sich. 2003 r. No. 435-IV [Civil Code of Ukraine from January 16, 2003, No. 435-IV]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> [in Ukrainian].
- Vinhlovskaya, O., & Demydenko, K. (2009). Pravo dytyny na zhyttia yak odne z fundamentalnykh prav liudyny [The right of the child to life as one of the fundamental human rights]. *Medychne pravo, Medical Law*, 1(57), 46-48. Retrieved from <http://www.health-medix.com/articles/mistestvo/2009-03-24/46-48.pdf> [in Ukrainian].
- Yednak, O.V. (2018). *Evtanaziia ta pravo liudyny na zhyttia v sudovii praktytsi Yevropeiskoho sudu z prav liudyny* [Euthanasia and the human right to life in the case-law of the European Court of Human Rights]. Retrieved from <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/28196> [in Ukrainian].
- YeSPL skhvaly protseduru evtanazii paralizovanoho frantsuza [ECHR approved the procedure for euthanasia of paralyzed Frenchman]. (2015). (n.d.). *www.eurointegration.com.ua*. Retrieved from <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/06/5/7034508> [in Ukrainian].
- Zahalna deklaratsiia prav liudyny: vid 10 hrud. 1948 r. [Universal Declaration of Human Rights from December 10, 1948]. *Ofitsiyni visnyk Ukrainy, Official Bulletin of Ukraine*, 93, 3103 [in Ukrainian].
- Zakon Ukrainy "Pro Natsionalnu politsiu": vid 2 lyp. 2015 r. No. 580-VIII [Law of Ukraine "On the National Police" from July 2, 2015, 580-VIII]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19> [in Ukrainian].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Bhat M. Y., Andrabi S.D.A. Right to life in context of clean environment: it's significance under various laws. *IOSR Journal Of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*. 2017. Vol. 22. Issue 5. P. 79–85. URL: <http://www.iosrjournals.org/iosr-jhss/papers/Vol.%2022%20Issue5/Version-10/L2205107985.pdf>. doi: <https://doi.org/10.9790/0837-2205107985>.
- Etzioni A. Life: the most basic right. *Journal of Human Rights*. 2010. Vol. 9. Issue 1. URL: <https://www.uv.es/sasece/docum/mayo-sept2010/Life%20the%20most%20basic%20right%20Etzioni.pdf>. doi: <https://doi.org/10.1080/14754830903530359>.
- General comment No. 36 (2018) on article 6 of the International Covenant on Civil and Political Rights, on the right to life. Distr.: General 30 October 2018. Retrieved from https://tbinternet.ohchr.org/Treaties/CCPR/Shared%20Documents/1_Global/CCPR_C_GC_36_8785_E.pdf.
- Гладун З. Право людини на життя і проблеми його юридичного забезпечення в Україні. *Український часопис прав людини в Україні*. 1994. № 1. С. 47–54.
- Камінська Н. В., Назарко Ю. В. Euthanasia and the human right to health protection. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 4. С. 28–39.
- Kjelsvik M., Tveit Sekse R. J., Litleré Moi A., Aasen E. M., Chesla C. A., Gjengedal E. Women's experiences when unsure about whether or not to have an abortion in the first trimester. *Health Care for Women International*. 2018. Vol. 39. Issue 7. URL: <https://hvelopen.brange.unit.no/hvelopen-xmlui/bitstream/handle/11250/2580682/kjelsvik.pdf?sequence=4&isAllowed=y>. doi: <https://doi.org/10.1080/07399332.2018.1465945>.
- Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
- Конвенція про права дитини : міжнар. док. від 20 листоп. 1989 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
- Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. *Офіційний вісник України*. 2006. № 32. С. 270.
- Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
- Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
- Simić J. The protection of nasciturus within the civil law. *PRAVNI ZAPISI*. 2018. God. IX, br. 2 URL: <http://pravni.fakultet.rs/wp-content/uploads/2018/12/Pravni-zapisi-2018-02-03-Simic.pdf>. doi: <https://doi.org/10.5937/pravzap0-19193>.
- Конституція України. Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин, Ю. Г. Барабаш та ін. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2011. 1128 с.
- Цебенко С. В. Право людини померти у природний спосіб як складова змісту права на життя (сучасні православні уявлення у світлі міжнародних стандартів). *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2015. № 813. С. 162–167. (Серія «Юридичні науки»).
- Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січ. 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.
- Вінгловська О., Демиденко К. Право дитини на життя як одне з фундаментальних прав людини. *Медицне право*. 2009. № 1 (57). С. 46–48. URL: <http://www.health-medix.com/articles/mistestvo/2009-03-24/46-48.pdf>.
- Єднак О. В. Евтаназія та право людини на життя в судовій практиці Європейського суду з прав людини. 2018. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/28196>.
- ЄСПЛ схвалив процедуру евтаназії паралізованого французького громадянина. 2015. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/news/2015/06/5/7034508>.
- Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
- Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Стаття надійшла до редколегії 11.09.2019

Dzhuska A. – Ph.D in Law, Lecturer of the Department of Constitutional and International Law of Taurida National V. I. Vernadsky University, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4297-6792>;

Paliukh A. – Doctoral Student of the Department of Constitutional Law and Human Rights of the National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9856-9147>

The Constitutional Human Right to Life in Ukraine: a Modern Approach to Understanding

The purpose of the article is to reveal the essence of the concept of «constitutional human right to life», to analyze its constituent elements; to consider issues related to the human right to life (suicide, euthanasia, abortion), as well as the possibility to include in this right the duty of the state to maintain and develop general conditions for a worthy life.
Methodology. The methodological basis of the research is the methods and techniques of scientific knowledge. Their application is conditioned by a systematic approach, which enables them to consider outlined problems in the unity of their social content and legal form. In particular, the formal-logical method was applied to analyze the elements of the constitutional human right to life, as well as to establish the essence of the concept of the constitutional human right to life and other related concepts. Methods of analysis and synthesis have revealed the logical structure of the concept of the human right to life, the construction of definitions, other theoretical constructs, and a comparative legal method – to compare the laws of different countries of the world concerning the issue of the human right to life. To formulate the concepts of «human right to life», «suicide», «euthanasia», «abortion», a formal legal method was used. The statistical method has helped to investigate statistical information on abortion worldwide (1994–2014, 2010–2014). **Scientific novelty** is the formulation of a number of new conceptual provisions and conclusions regarding the understanding of the constitutional right to life, the problematic issues related to this right; emphasizing the broadening of the concept of human right to life, including the obligation of the state to maintain and develop general conditions for a worthy life. **Conclusions.** The constitutional human right to life is a fundamental, inalienable right of every individual, guaranteed by the Constitution of Ukraine (Article 27), which applies to civil (personal) rights in the system of rights and freedoms of the individual and the citizen. This right consists of the following elements: the inalienability of the human right to life, the prohibition of arbitrary deprivation of life, and the right to protect one's life and that of others against unlawful encroachment. A person has the opportunity to manage his life at his own discretion, first of all, to use all legitimate means and resources for the prevention of premature mortality, etc. The duty to protect the right to life, in particular, requires that states take appropriate measures to remedy the general conditions in society that may endanger lives or prevent persons from living a worthy life.

Keywords: constitutional human rights; right to life; suicide; euthanasia; abortion.